על שני רומאנים: „לדרכו התועה" לדוד מלץ ו„שורשים במים" למרים ברנשטיין־כהן

התעייה באין דרך

מאת עליזה שנהר

דוד מלץ, לדרכי התועה, הוצאת ספריית הפועלים, 1976, 202 עמ'

„הרומאן החמישי" של דוד מלץ, חבר קיבוץ עין־חרוד, „לדרכי התועה", דומה בנושאו ובמיצובו לספריו הקודמים: „מעגלות", „חתונים מהרה", „השער נעול" ו„מסביב לעיקר". ראוי לציון של המשכיות זאת, כי בניגוד לסיפורים רבים, בעיקר חברי התנועה הקיבוצית, תיאר מלץ את הצללים בחיי הקיבוץ ואנשיו. הוא תיאר את ראשוני המתיישבים החקלאיים בארץ־ישראל לא כגיבורים אידיאליים, טהורים ויפי־נפש ואת החברה הקיבוצית לא כשלווית ללא רבב, שרק בה תמצא המפתח לאושר ולהתפתחות לכלל וליחיד.

גם במסגרת השיתופית יש אנשים שהשערים נעולים בפניהם, והם בודדים, בשוליים. הנושא העיקרי של מלץ הוא בדידות האדם, והניסיונות הכושלים שלו להתמזג בחברה ולהשתייך אליה. לוי לשר, גיבור הרומאן „לדרכי התועה", אינו נציג התקופה ההיסטורית, אלא בודדן יהודי שהתפקר וחי במשיכת־פשע בין „צדיקים" ו„משכילים", רחוק מן החברה היהודית. הוא נמלט מאירופה ובא עם קבוצת צעירים ציונים לארץ־ישראל, אך כמו משה מאחד („שערים נעולים") ומנחם־קה, שאינו מצליח להיות שייך בחברה („מעגלות"), אין הוא מצליח לפרוץ את הקיר האטום ואין עוד קרבה בינו ובין חברי הקבוצה.

נדחה מאוחר, הנגוע ומתאכזב בניסיונותיו להיכנס להיכלי היופי והאושר, עוזב בחימה את הקיבוץ לאחר נסיון של שנה. לוי הבודד, „שהיה רודף בעקבות הצעירות והרעשנות, בנה פולין מופקרות ויצאניות, שעמד תוהה ומשתאה לפני חידת בנות־ישראל החותרות לחיים חדשים בעולם ארצה, התקועה בשלמות יום והחוקים מצרי הנצח הספקות, הכנסת להיאחז בשלימות אחת ואינו מצליח" — מתפעם ותוהה על מירה „קדושה", היפה הטרגית והשקטה. מירה, הורה שאינה נותנת להשגה, נראית לו כסמל העולם הנאצל והמעונה שאליו נקלע, „שמילדה ואיני תולה עליה שמביאה עליו הויות הבדידות הממתק הצורבים". לוי מחליט שמירה המלקקבת את דמיונו, תהיה שלו באחד הימים. הוא מצליח לבצע את החלטתו: שבת אחת עוזבת מירה את הקבוצה והולכת, להפתעת הכל, לגור עם לוי, השומר הבודד, בצריפו של הפרדס.

ניצחונו של לוי הוא כישלונה של מירה, המתהפכת לשפחתו המושפלת — „ודע רונן כי אסירה היא מירה בשלשלאות של עלבון וחרפה אל גורלה... גורלה? האמנם? מי קבע גורלה?" (ע' 169).

לגורל יש משמעות מכרעת ביצירותיו של מלץ. משה מאחד („שערים נעולים") מוצא שותפים רבים לגורל העומדים מחוץ לשערים הנעולים. בזה היה גם גורלו של קלר, משה רונן, שמרד ולא קיבל עליו את הדין — נבישל: „גורל גזור הוא, שתהא זלטה זאת לעולם בבחינת שפחה חרופה, משפשפת, משפשפת יומיים בקדושה האטומה ובזוהמה הטיינ? את הכבסים המלוכלכים של חברי המשק הקומונאלי, ללא קרן של צחוק מחמם את הלב? ובשל מה? משום שעשה אותה יוצרה כשם שעשאה, ולא יימצא אחד אדם שיהא מוכן לתקן את המעוות". (ע' 148).

משה רונן נושא לאשה את זלטה המכוערת והדוחה, אך בוחל בה עד מהרה. ניסיונו לתקן את המעוול נהפך לעינוי־עצמי. עליו לאמץ את כוחותיו הנפשיים מדי יום ביומו, ולאחר שהיא יולדת לו בן הוא יוצא, כאב ומושפל, לדרכי התועה.

בין שני עולמות

המחיצה הוצבת לא רק בין הדמויות הפועלות, ברוב המקרים גבר ואשה שזיווגם אינו עולה יפה (ר' וולף ורעייתו מלכה ההולנית ורפת־הגוף; מטהל'ה האופה־הצייר ורעייתו ההולנית; יוסף יערי ורעייתו הנזוחה; לוי ומירה), היא קיימת גם בנפשם של הגיבורים הנקרעים בין שני קטבים: העולם הרוחני של הקדושה והדת והעולם הגשמי־הארצי.

ר' וולף ארליך, היהודי החסיד־העשיר, נקרע בין המוסכמות שעליהן התחנך ודרישות מעמדו ובין תשוקתו לנערה הצעירה, פרידהל'ה, היתומה שהיתה לו כבת; לוי מתלבט בין העולם היהודי, לעולם הגויים והיצאניות. פרידהל'ה, שעל גורלה אנו שומעים מפי בתה מירה, חיה בין עולם הנגינה החלומי ובין עולם המסחר־המעשה של בעלה, וכמוה גם מירה בתה.

בעיצוב זה יש מידה רבה של פשטנות, שטחיות ושיגרה של מצבים והמונות: תיאור חיי הנפש והמאבק בנפש הגיבורים סכמטי. שני יצרים בלבד פועלים בהם, ללא מורכבות ובמידת היהבום מוגבלת. רוב הדמויות שטוחות ודו־ממדיות ולא כולן מהימנות.

יתר־על־כן: לאורך כל הספר מעניק מלץ להתנהגות גיבוריו משמעויות ופרשנויות פסיכולוגיות שאינן מותירות לקורא אפשרות של אינטרפרטאציה.

מבחינת המבע האמנותי יש להעיר ששולטת ברומאן אסתטיקה בעלת גוון מוסרי. הגיבור המעורר אהדה בקורא (החיובי) הוא יפה (פרידהל'ה, מירה) ואילו הגיבור שאינו מעורר אהדה בקורא (השלילי) הוא מכוער (זלטה), בדומה לאסתטיקה של האגדות והמעשיות העממיות, שבהן היפה, הבת־החורגת והמושפלת והנסיכה הכלואה יפות כולן, והמכשפה, האם־החורגת והאחות הקנאית — כולן מכוערות.

לתיאורי הצורה החיצונית של הגיבורים יש משמעות נוספת: על־פי החלוקה המוכרת מן הסיפורת הטריוויאלית הגיבורים החיוביים בהירים ושופעי־אור, אות לבהירות נפשם — לפרידהל'ה פנים צחים וזכים, ידיים לבנות (עמ' 13) בגלילי שיש לבן המאירים וזורחים (עמ' 17), עיניים מאירות וגלויות (עמ' 16) וכל דמותה מאירה וזורחת בזיו (עמ' 23). למירה שיער בהיר — בלונדי (עמ' 83), פניה מלאות זיו (עמ' 123) ומבטה — קרן אור קטיפתי (עמ' 97). ואלו הגיבורים השליליים מתקשרים עם צבעים כהים ואטומים — אות לנפשם האפלה. אשתו ההולנית של ר' וולף מתקשרת לחדרים האפלוליים של ביתו (עמ' 12); ללוי, בעל האף היהודי, פנים שחורים (עמ' 47), ובזלטה המקופחת יש „קהות אטומה, הפנים עבה ואדום (עמ' 147), ועיניים דהות הנראות בשלוליות מים עכורים, עכורים (עמ' 148).

גם אסתטיקה פשטנית זו מוכרת מן המעשיות העממיות, המלאות גוזמות של גיבורים, ולפי התיאור החיצוני אפשר להצביע (גם בלי שהדבר יאמר במפורש) על אופיים ותכונותיהם.

על המבע הלשוני

אחת מנקודות־התורפה של הספר היא הלשון, שהיא לעתים נמלצת ומסורבלת. מתקבל אין בהירות ושקיפות והתיאורים הספרותיים זקוקים לעיתים לפירוש יתר ובהגזמות רשומות. שלמה רוזן המאוהב, הולך לבקר אצל מירה אהובתו „מנותק מכל אשר מסביבו, הגן נגע בשירה, הלך והקשיב לנהירות דמו" (עמ' 122), ובראותו אותה עוברת במוחו מתוך שבה אבודה „ומתנבידת בצדמורה בגופו ויופיה כרוב, כמו שקעה קרעה הארכה התת הגלגל בחושבה — תחושה וידאית, ריאית מספרת על לילות אינדיריה, על כוכב שנב בלבי נרתע מפילטס" (עמ' 123).

תיאורים כגון: „כאן נתגלתה לו לראשונה ברכת החסד בהשלמה, בפגישה עם העולם במחקרי, כשהוא עוד בבחינת יקב, כדילמתו הזכה בפרים רשע העיניה, בתיאכון עיניים בתוך עם ניצנון ראשון בהפקה" (עמ' 130) מופיעים במקומות רבים בספר. כך, לדוגמה, אומר המספר על החזון הציוני: „ואותה התפעמות בליבם הגבוה מכל זאת ניצן רך אשר בהמשך הימים נהפך והיה להפרחת מדבר... הרחב והאדרת. אותה התפעמות הפריחה את שדה חייהם פרחי אביב, ריחני תקוות, ולבסוף אף הבשילה ועשתה פרי, תוך חלום ואף ידעו להבין אל פשרו" (עמ' 56), ובהמשך: „ויעלו בגיא הבניה של ישראל סבא את ידיהם אלי באלי, בשתלבי גרלות והתלהדי חיים צעירים ונשתפכו כמו מאחרי סבר עיברין — להתפלל תפילת לארץ־ישראל" (עמ' 57).

גם השיחות הישירות של הגיבורים ברומאן משקפות בעיקר את היכן הדברים והאידיאולוגיה את צורתם: למראית־עין קיים אפיון של דיבור הגיבור או הגיבורה, אך קשה לעמוד על אופי המדבר, על נפשתו וסגנונו האישי. אנו קוראים רק את נעימתו וסגנונו האישיים של הסופר. ועל זאת הספר היא [illegible].